

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ПЕДАГОГИЈА

ИЗВЈЕШТАЈ
О ОЦЈЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Комисија за оцјену докторске дисертације „*Комуникација учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси*“ кандидата мр. Семира Шејтанића

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

Наставно-научно вијећа Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци на сједници одржаној 04.03.2015. године донијело је Рјешење (бр.07/3.380-3/15.) којим је именовало Комисију за оцјену докторске дисертације „*Комуникација учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси*“ кандидата мр Семира Шејтанића.

Комисија је радила у саставу:

1. проф. др Миле Илић, редовни професор за уже научне области Дидактика, Општа педагогија (предмет Школска педагогија, Породична педагогија) и Методика разредне наставе на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, председник
2. проф. др Драго Бранковић, редовни професор за ужу научну област Општа педагогија на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, члан и
3. проф. др Бранка Ковачевић, ванредни професор за ужу научну област Дидактика на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, члан

Комисија је анализи­рала докторску дисертацију и има част и задовољство да поднесе сљедећи

ИЗВЈЕШТАЈ

1. Уводни дио оцјене докторске дисертације

Докторска дисертација мр Семира Шејтанића под насловом „„*Комуникација учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси*““ написана је на укупно 501 страница текста нормалног проред­а.

У структури дисертација има 9 сљедећих поглавља

1. Увод (12-14. странице),
2. Дефинисање основних појмова (15-33 странице),
3. Теоријска разматрања проблема (34-107 странице),
4. Методологија истраживања (108-137 странице),
5. Резултати теоријског проучавања (138-198 странице),
6. Резултати емпиријскога истраживања (199-434 странице),
7. Закључна разматрања (435-455 странице),
8. Литература (456-464 странице),
9. Прилози (465-501)

Четири поглавља (прво, седмо, осмо и девето) су интегрална. У другом поглављу је девет потпоглавља од чега је девето потпоглавље подијељено у два дијела. Треће поглавље је подијељено на 12 потпоглавља. Четврто поглавље подијељено је на 12 потпоглавља, а пето поглавље подијељено је на три потпоглавља. Шесто поглавље бави се интерпретацијом резултата истраживања и подијељено је на осам потпоглавља која садрже конкретније презентације и анализе показатеља емпиријског истраживања.

Послије уводног дијела у коме су дате информације о раду и уводне напомене о комуникацији учесника васпитно-образовног процеса, у другом поглављу извршен је увид у научну литературу и дефинисање основних појмова који се највише користе у дисертацији. Ово поглавље садржи десет појмова (комуникација, ученик, наставник, директор, педагог, васпитно-образовни процес, дидактичка теорија, наставна пракса, школа-основна и средња).

Треће поглавље садржи приказе дванаест међусобно повезаних цјелина у којима је сагледана комуникација, а посебно њено теоријско утемељење, врсте комуникације, квалитет и стил комуницирања учесника васпитно-образовног процеса, комуникација унутар традиционални и савремених система наставе, комуникација директора са осталим учесницима васпитно-образовног процеса, вјештине и потешкоће комуницирања као и осврт на резултате претходних тангентних истраживања.

Четврто поглавље садржи приказе и аргументована образложења релевантних компоненти методолошког концепта истраживања. Поглавље је подијељено у дванаест цјелина (значај истраживања, проблем и предмет истраживања, циљ истраживања, задаци теоријског и емпиријског истраживања, главна и посебне хипотезе истраживања, методе, технике, инструменти истраживања, узорак, статистичке технике и организација истраживања)

Пето поглавље структурирано је у три посебна дијела у којима је научно и теоријски интерпретирана комуникација учесника васпитно-образовног процеса у различитим временским епохама.

Шесто поглавље је најобимније јер обухвате интерпретацију резултата емпиријског истраживања. У овом поглављу је осам функционално повезаних цјелина у оквиру којих су детаљно приказани и коректно интерпретирани резултати емпиријске верификације посебних хипотеза.

У седмом поглављу су синтетизовани закључци цјелокупног проучавања и емпиријским истраживања теме дисертације и истакнути су приједлози за квалитетнију комуникацију учесника васпитно-образовног процеса.

У осмом поглављу наведена је 165 библиографских јединица-ауторских дјела које је кандидат цитирао. Кандидат се служио доступном домаћом али и страном литературом. Такођер кориштен је и нормативно-правни документ (Закон о основном одгоју и образовању ХНК-а).

У деветом поглављу наведени су у прилози тј. инструменти које је кандидат користио у емпиријским дијелу истраживања као и подаци (табеле и графикони) на основу који се може видјети поступак баждарења мјерних инструмената.

Основни текст докторске дисертације (не рачунајући прилоге) прожима и обогаћује 97 прегледних табела и 116 графикана. Обим, структура докторске дисертације и цитирана научна и стручна литература прикладни су друштвеном и научном значају и комплексности проучавања и истраживања „Комуникације учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси“.

2. Увод и преглед литературе

У образложењу актуелности теме докторске дисертација с правом је наглашено да комуникација привлачи посебну пажњу и интерес, не само због своје релативно трајне актуелности, него и због тога што карактер и природа успостављене комуникације и интеракције утиче на цјелокупну реализацију васпитно-образовног процеса. Да би данашње образовање одговорило на такве захтјеве, неопходно је креирати услове за што успјешнију комуникацију и подстицање индивидуалног развоја сваког појединца и његово оспособљавање за активно партиципирање у савременом друштву. Иако су у наше вријеме остварени позитивни помаци у васпитно-образовном процесу, неопходно је у још већој мјери укључити ученике у његову реализацију јер су још недовољно ангажовани у

припреми, организацији и реализацији наставног процеса. У вези с тим у дисертацији су наведене парадигме савремених дидактичких теорија и концепције иновативних наставних система.

Актуелност, друштвена, научна и стручна релевантност ове дисертације показује се у чињеници да се у развијеном свијету све више ставља акценат на развијање правилне комуникације уопште у друштву, па тако и у образовању. Акценат у савременој школи и наставној пракси ставља се на степен и квалитет свјеснога учешћа ученика у изградњи и одржавању ненасилне и стимулативне комуникације у школи. Актуелност и значај учења о комуникацијама има посебну вриједност у актуелним друштвеним збивањем. У дисертацији се истиче да је школа, као дио васпитно-образовног система, на удару многих брзих и неочекиваних промјена које захтијевају њено организацијско и професионално развијање.

Посебну пажњу у овој дисертацији посвећена је персоналним чиниоцима у школи (ученицима, наставницима, педагозима и директорима школа) и њиховој међусобној комуникацији јер су они носиоци и фактори развоја и стварања социјалних односа и демократије у школи. Такођер је сагледана и анализирана комуникацију у савременим дидактичким теоријама. Научни значај састоји се и у метатеоријском проучавању дидактичких теорија тј. једног њиховог аспекта, комуникативног. Овај рад моћи ће послужити као полазна основа будућим истраживачима који буду проучавали ово подручје комуникације.

Практични значај истраживања може бити од изузетне важности за наставнике, ученике, педагоге и директоре школе који ће на основу добивених резултата истраживања, моћи препознати и уносити промјене у комуникацији као и тежити унапређењу постојеће и развијању квалитетније комуникације. Значај учења о комуникацијама има посебну вриједност у нашим актуелним друштвеним збивањима. И ученицима и наставницима треба омогућити учење функционалнијих форми понашања у комуникацијама. Комуникација се може развијати, учити и унапређивати.

Циљ дисертације подијељен је у два дијела. Први дио односи се на теоријске сегменте, односно проучавање комуникације у различитим временским епохама, наставним системима и дидактичким теоријама. Узимајући у обзир ту чињеницу у дисертацији је дефинисан први дио циља на сљедећи начин: *„Теоријски и историјски-компаративно проучити и анализирати комуникацији учесника васпитно-образовног процеса кроз различите педагошке епохе, унутар савремених наставне системе, са посебним освртом на комуникацију између ученика и наставника у свјетлу савремених дидактичких теорија“*. Овако дефинисан први дио циља проучавања у дисертацији има наглашену компаративно-теоријску и историјску димензију која обухвата компарирање комуникације учесника васпитно-образовног процеса једне епохе са комуникацијом учесника васпитно-образовног процеса других темпорално додирних епоха, те студиозније расвјетљавање и упоређивање комуникације у савременим наставним системима и дидактичким теоријама.

Други дио циља дисертације односио се на резултате емпиријског истраживања који је дефинисан на сљедећи начин: „Процијенити и установити мишљења учесника васпитно-образовног процеса о томе у ком степену је комуникација у наставној пракси и ваннаставник активностима демократска, отворена, ненасилна и да ли је у складу са поставкама комуникације у савременим наставним системима, те да ли постоји потреба и могућност стручног оспособљавања учесника за партнерску, ненасилну и респонсибилну комуникацију са позитивним васпитно-образовним ефектима“. Овај дио истраживања усмјерен је на научно сагледавање и проучавање комуникације учесника васпитно-образовног процеса у садашњој школској и наставној пракси.

Релевантност и оправданост теме докторске дисертације није само у томе што није до сада довољно истражена, већ и у томе што није до сада установљено каква комуникација доминира унутар нашег васпитно-образовног процеса. Прије ове докторске дисертације није било цјеловитог (монографског) теоријског проучавања и емпиријског истраживања комуникације учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси. Поједина питање из подручја комуникације и интеракције разматрали су: Андерсон (1945) и сарадници који су спровели истраживање о интеракцији у почетним разредима основне школе, тј. о контакту између ученика и наставника, Хјуз који је истраживао утицај двије врсте наставника: моћног и флексибилног наставника (Хјуз, 1959), Фландерс (1971) који је комуникацију наставника, на основу свог истраживања, подијелио у двије категорије; индиректни утицај наставника и директни утицај наставника.

У дисертацији се наводи да су комуникацију на нашим просторима истраживали: Илић, Сузић, Братинић и Мусић. Сузић (1995) је на основу свог истраживања, навео шест смјерова комуникације: наставник-одјељење, наставник-ученик, ученик-наставник, ученик-одјељење, ученик-ученик и ученик-градиво. Братинић (1993) је проучавала интеракцијско-комуникацијски аспект васпитања, а не наставног процеса што је за наше истраживање важно. Хусејн Мусић (2010) се бавио комуникацијским односима ученика и наставника у настави, а не комуникацијом свих учесника васпитно-образовног процеса и њеним аспектом у традиционалној настави и савременим дидактичким теоријама и системима.

Примјеном савремених дидактичких теорија, на нашим просторима у дисертацији се наводи да је Илић, (2002) истражио нови модел наставног рада; респонсибилну наставу, који је научно-теоријски засновао, дидактичко-методички разрадио, експериментално провјеравао и научно утемељио.

Истраживањем комуникације у настави бавила се и Драгица Ожеговић (2006) која се у свом истраживању осврнула на интерперсоналну комуникацију између ученика и наставника у завршним разредима осмогодишње основне школе.

Систематично и студиозно теоријско заснивање методолошког концепта цјеловитог проучавања и емпиријскога истраживања комуникације учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси ослоњено је на бројне научно провјерене ауторске радове у којима су разматрана

поједина питања из подручја комуникације чиме је успјешно надомјештено непостојање претходних монографија о одабраној теми истраживања и проучавања.

3. Материјал и метод рада

У току теоријског проучавања у оквиру докторске дисертације утврђен је да је комуникације од изузетног значаја за реализацију наставног процеса. С тим у вези у дисертацији наведено је дефинисање комуникације, њене врсте као и теоријско образлагање комуникације унутар традиционалних и иновативних наставних система. Аутор је врло вјешто образложио предности и недостатке комуникације у овим системима. Осим комуникације ученика, наставника и педагога у дисертацији је образложена и комуникација директора као једног од организатора васпитно-образовног процеса.

Кандидат се одлучио на комплексно истраживање које је обухватило ученике, наставнике, педагоге и директоре у основним и средњим школама.

Проблем овог истраживања био је комуникација учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси.

Предмет истраживачког рада био је идентификовати, проучити и образложити теоријска схватања комуникације кроз различите епохе, установити показатеље о ставовима наставника, ученика, педагога и директора школа о комуникацији у школи; анализирати схватања суштине комуникације у савременим дидактичким теоријама; сагледати комуникацију учесника васпитно-образовног процеса у оквирима савремених наставних система, наставне праксе и ваннаставних активности.

Посебна пажња у овом истраживању посвећена је персоналним чиниоцима у школи (ученицима, наставницима и менаџерима школа) и њиховој међусобној комуникацији јер су они носиоци и фактори развоја и стварања социјалних односа и демократије у школи. Такођер је сагледана комуникацију у савременим дидактичким теоријама.

Циљ истраживања, као што је већ наведено, био је подијељен у два дијела. Први дио односио се на теоријски проучавања комуникације кроз различите временске епохе, наставне системе и дидактичке теорије. Наведени први дио циље конкретизован је у задатке проучавања:

1. На основу проучавања научне и стручне литературе, сагледати педагошко-дидактичку мисао и установити, каква је комуникација између ученика и наставника у различитим историјско-педагошким епохама била у:
 - а. робовласничкој и феудалној епохи и
 - б. буржуаској и савременој епохи;
2. Анализирајући научну и стручно педагошку литературу испитати, каква је комуникацију учесника васпитно-образовног процеса:
 - а. у старој школи,

- б. у новој школи и
- ц. у савременој школи ;

3. Компаративно анализирати комуникацију између ученика и наставника у свјетлу савремених дидактичких теорија у односу на традиционалну наставу, и то у:

- а. Критичко-конструктивној теорији Волфганг Клафкија;
- б. Хајмановој дидактичкој теорији структуализма;
- ц. Шулцовой дидактичкој теорији поучавања;
- д. Дидактичкој теорији курикулума Кристине Мелер ;
- е. Критичкој теорији наставне комуникације Раинер Винкела;
- ф. Информацијско кибернетичкој теорији Феликса фон Кубеа и
- г. Критичко комуникативној теорији Шефера и Шалера.

Други дио циља дисертације односио се на емпиријско истраживање. Презентацијом резултата истраживања дат је допринос унапређењу васпитно-образовне праксе у школи у припремању, планирању и реализацији наставног процеса. Наведени циљ конкретизован је у задатке истраживања:

1. Утврдити да ли постоје статистички значајне разлике у процјенама:
 - а. међу ученицима и наставницима да у савременим иновативним наставним системима (респонсибилна настава, проблемска настава, хеуристичка настава, егземпларна настава, програмирана настава, индивидуализирана настава, настава различитих нивоа сложености) доминира демократска и толерантна комуникација у односу на традиционалну наставу у којој преовладава нетолерантна и аутократска комуникација
 - б. међу наставницима и директорима да у савременим иновативним наставним системима (респонсибилна настава, проблемска настава, хеуристичка настава, егземпларна настава, програмирана настава, индивидуализирања настава, настава различитих нивоа сложености) доминира демократска и толерантна комуникација у односу на традиционалну наставу у којој преовладава нетолерантна и аутократска комуникација
2. Испитати и анализирати природу интерперсоналне комуникације у настави основних и средњих школа, идентификовати њена основна обиљежја и установити њену повезаност са успјехом ученика;
3. Провјерити да ли постоји статистички значајне разлике у процјени ученика и наставника о доминацији асертивног стила комуницирања наставника у реализацији наставних садржаја;

4. Утврдити да ли постоји статистички значајна разлика у процјенама међу ученицима и наставницима основне и средње школе да је у реализацији ваннаставних активности доминантна демократска, ненасилна, партнерски и педагошки стимулативна комуникација;
5. Установити да ли постоје статистички значајне разлике у процјенама ученика и педагога о међусобној комуникацији;
6. Утврдити да ли постоји статистички значајне разлике у процјенама ученика и директора о међусобној комуникацији;
7. Установити да ли постоји статистички значајна разлика у процјени наставника и директора основне и средње школе о квалитети интерперсоналне комуникације;
8. Идентификовати процјене ученика и наставника о томе да ли наставници у наставном процесу и ваннаставним активностима подучавају ученике комуникацијским вјештинама и
9. Испитати да ли постоји статистички значајна разлика у процјени учесника васпитно-образовног процеса о поступцима који олакшавају или отежавају међусобну комуникацију.

Комплементарно циљу истраживања, постављена је и главна хипотеза: *„Претпостављамо да нема статистички значајне разлике у процјени учесника васпитно-образовног процеса да комуникација у наставној пракси није у довољној мјери демократска, отворена, ненасилна те да постоји потреба и могућност стручног оспособљавања учесника за партнерску, ненасилну и респонбилну комуникацију са позитивним васпитно-образовним ефектима“.*

Ова хипотеза, аналогно задацима истраживања операционализована је у посебне подхипотезе:

1. Претпостављамо да не постоји статистички значајне разлике у процјенама између испитаника (ученика и наставника, наставника и директора) да у савременим иновативним наставним системима доминира демократска комуникација у односу на традиционалну наставу у којој доминира аутократска комуникација.
2. Претпостављамо да у настави основних и средњих школа доминира вербална активност наставника, гдје очекујемо да је њен демократски, ненасилни и индиректни утицај повезан са позитивним резултатима успјеха ученика.
3. Претпостављамо да не постоји статистички значајна разлика у процјени наставника и ученика о доминацији асертивног стила комуницирања наставника у реализацији наставних садржаја.
4. Претпостављамо да не постоји статистички значајне разлике у процјенама међу ученицима и наставницима основних и средњих школа да је у реализацији ваннаставних активности доминантна демократска, ненасилна,

партнерски и педагошки стимулативна комуникација између ученика и наставника.

5. Претпостављамо да на релацији ученици-педагог школе доминира непосредна, демократска и ненасилна комуникација.
6. Претпостављамо да на релацији ученици-директор школе доминира непосредна, демократска и ненасилна комуникација.
7. Претпостављамо да нема статистички значајне разлике у процјени наставника и директора у основним и средњим школама о квалитети међусобне комуникације.
8. Претпостављамо да не постоје статистички значајне разлике у процјенама међу ученицима и наставницима о подучавању вјештина комуникације у наставним и ваннаставним активностима.

Претпостављамо да не постоје статистички значајне разлике у процјенама међу учесницима васпитно-образовног процеса о поступцима који олакшавају и о поступцима који отежавају комуникацију.

У докторској дисертацији прецизиране су и одређене независне варијабле:

1. *Школе (основне и средње),*
2. *Испитаници (ученици, наставници, педагози и директори),*
3. *Мјеста у којима се школе налазе,*
4. *Предмет који наставници предају (друштвена група и природна група предмета),*
5. *Радни стаж наставника (0-10, 11-20, 21-30 и 31-40),*
6. *Школска спрема (доктор наука, магистар, ВСС, ВШС),*
7. *Разред ученика (9 основне школе и 1 средње школе) и*
8. *Опита оцјена на полугодшту.*

Избор метода истраживања условљен је екстензитетом и интензитетом предмета истраживања, циљем и задацима истраживања, те изворима теоријске и емпиријске спознаје. С обзиром на ову врсту истраживања кориштено је више различитих метода истраживања: Метод теоријске анализе и синтезе, Сервеу метод и Аналитичко-дескриптивна метода. Наведене методе у дисертацији имају подједнако значење. Њиховом примјеном олакшано је прихватање или одбацивање постављених хипотеза.

Као извори који су пружили корисну грађу за методу теоријске анализе кориштене су: педагошке енциклопедије, педагошки рјечници, публикације, монографије, уџбеници, приручници, општа и стручна литература, научни чланци и расправе итд. Избор ове методе условљен је, не само потребом да се проучи теоријска основа цјелокупног истраживања, него и нужношћу доказивања хипотеза

која ће се односити на ставове учесника васпитно-образовног процеса о међусобној комуникацији као и за проучавање дидактичких теорија као и потреби анализе и интерпретације резултата овог истраживања. Метода теоријске анализе и синтезе кориштена је приликом анализирања резултата ранијих истраживања, те код уопћавања и систематизације теоријског оквира истраживања.

Аналитичко-дескриптивна метода у дисертацији обухватила је прикупљање, обраду и презентацију података, њихову интерпретацију и извођење закључака. У овом истраживању дескриптивном методом били су испитане и описане појаве везане за комуникацију између учесника васпитно-образовног процеса (ученик-наставник, наставник-директор, ученик-директор) .

Централно мјесто у емпиријском истраживању имао је сервеј метод. Помоћу ове методе остварен је увид у различита својства популације као што су нпр. знања, процјене, мишљења, увјерење те је била погодан оквир за кориштење различитих техника истраживања, међу којима су биле: анализа педагошке документације, скалирање, посматрање и статистичке технике обраде прикупљених података. У истраживању су прикупљене процјене испитаника (ученика, наставника, педагога и директора) о комуникацији учесника васпитно-образовног процеса.

Анализа педагошке документације подразумијевала је респектовање теоријског оквира, односно анализу педагошке литературе и осталих извора сазнања која директно или индиректно третирају питање комуникације учесника васпитно-образовног процеса.

У истраживању скалирање је кориштено да би се испитали ставове ученика, наставника, педагога и директора односно смјер и интензитет њихових ставова о комуникацији учесника васпитно-образовног процеса у наставној пракси. За потребе овог истраживања кандидат је креирао скалу која се састојала из низа предложених процјена.

У овом истраживању техником посматрања кандидат се користио да би утврдио која комуникација доминира у реализацији наставног процеса, те да ли је и у којој мјери повезана са успјехом ученика.

У циљу реализације постављеног циља и задатака истраживања примјењени су следећи мјерни инструменти: протокол посматрања интеракцијске анализе (Фландерсова листа), чек листа и скале процјене. Инструменти су баждарени након пробне примјене и ајтем анализе.

Протокол посматрања интеракције у наставном процесу у овом истраживању представља формулар са унапријед дефинисаним појавама које су посматране. Посматрач је биљежио које од дефинисаних појава су присутне и уочене у току наставног процеса. Посматране су активности у основној и средњој школи из следећих предмета: Босански језик и књижевност, Историја, Географија, Вјеронаука, Биологија, Хемија, Математика и Информатика.

У истраживању кандидат је користио чек листу да би испитао које вјештине и поступци олакшавају, а које отежавају процес комуникације на релацији ученик-наставник, ученик-педагог и ученик-директор.

Скала процјене је инструмент којим је кандидат прикупљао показатеље о мишљењима, увјерењима, ставовима и процјенама испитаника о позицијама и активностима непосредних учесника комуникације у васпитно-образовном процесу у школи. У овом истраживању кориштене су сљедеће скале:

- *Скала процјене ученика, наставника и директора о комуникацији у традиционалној настави и иновативним системима-СПОК-ИТ,*
- *Скала процјене наставника и директора о квалитети међусобне комуникације-СПНИДОКК,*
- *Скала процјене комуникације ученика са директором и педагогом СПКУ-ДИП,*
- *Скала процјене ученика и наставника о стилу комуницирања СПУН-СТИЛ и*
- *Скала процјене ученика и наставника о комуникацији у ваннаставним активностима и вјештинама подучавања комуникације СПКВАиВПК*

У територијалном смислу популација истраживања се налази у јужном дјелу Босне и Херцеговине, у Херцеговачко-неретванском кантону а сачињавали су је ученици деветог разреда основне школе и ученици првог и другог разреда средње школе као и наставници, педагози и директори школа. При избору узорка истраживања из основног скупа удовољено је основним критеријима (критериј величине, репрезентативности, хомогености, поузданости,...). Узорком истраживања били су обухваћени ученици из два одјељења, наставници, педагози и директори из 7 основних и 7 средњих школа.

Узорак испитаника укључених у истраживање: 590 ученика (18,55 %), 315 наставника (24,92 %), 14 директора (42,42 %) и 14 педагога (42,42 %). У свим школама које су обухваћене истраживањем настава се изводи према званичном Наставном плану и програму на босанском језику.

За тестирање хипотезе и посебних хипотеза кандидат је користио статистичке поступке и технике које научно одговарају постављеном циљу и задацима истраживања:

- рачунање мјера централне тенденције (аритметичка средину),
- рачунање мјера централне тенденције (мод),
- рачунање мјера централне тенденције (медиан),
- рачунање мјера стандардног одступања (стандардна девијација)
- непараметријска процјена (ХИ-квадрат тест),
- параматријска процјена (т-тест)
- факторску анализу,
- коломогоров-Смирнов тест,
- кронбахов алфа коефицијент,

- ајтем тотал корелацију и
- графички приказ резултата.

Приликом обраде утврђених података кориштен је статистички програмом СПСС вер. 20 фор windows, а примијењени су и прикладни статистички поступци.

Резултати проучавања и истраживања приказани су табеларно и графички што је омогућило прегледније и увјерљивије интерпретације и генерализацију емпиријских налаза о комуникацији учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси.

4. Резултати и научни допринос истраживању

Резултати теоријског проучавања прегледно су приказани и комплетно интерпретирани у оквиру 15 повезаних дијелова докторске дисертације у оквиру којих су утврђена нова научна сазнања о комуникацији учесника васпитно-образовног процеса у оквиру историјског развоја педагошке мисли (робовласнички, феудални и буржоаски период, комуникацију у стариј, новој и савременој школи) и комуникацији унутар савремених дидактичких теорија (Клафкија, Хајмана, Шулца, Кристине Мелер, Винкела, Кубеа, Шафера и Шалера).

Увидом у савремену педагошку (и ширу) литературу и периодику установљено је да се комуникација учесника васпитно-образовног процеса мијењала у историјско-педагошком развоју од нехумане, аутократске, насилне, па све до хумане, демократске, равноправне и отворене комуникације. Сагледавање комуникације учесника васпитно-образовног процеса у различитим временским епохама од изузетне је важности јер су положај ученика, његово поучавање и начин васпитања били у директној вези са комуникацијом.

Установљено је да је комуникација:

- У робовласничком друштву између ученика који је учио и наставника који је подучавао била аутократска, класно обиљежена, прожета казнама и нехуманим односом према ученицима (ученици нису могли да испоље своју креативност). Васпитање и образовање у овом периоду била је привилегија слободних грађана - дјеце робовласника, а темељило се на неједнакости, како класној тако и на социјалној, полној, културној и свакој другој.

- Комуникацијски односи између ученика и наставника у феудалном периоду били су у потпуности детерминисани строгим правилима која су морали ученици да поштују. Ученици су у потпуности били овисни о наставнику, како у црквеним тако и у градским школама. Интерперсоналана комуникација у феудалном периоду конципирана је на неравноправности ученика и наставника, на недемократским и нехуманим односима наставника према ученику.

- У буржоаском периоду комуникација учесника васпитно-образовног процеса позитивније се мијењала тако да је постајала хуманија, отворенија, толерантнија, подстицајнија за ученике без честог физичког кажњавања и неугодне и напете атмосфере у разреду. Комуникација учесника васпитно-образовног

процеса била је демократичнија, двосмјернија, хуманија, отворенија, а појавили су се педагози (Коменски, Русо, Дистервег...) који су отворено позивали на развој мишљења ученика, његово слободно изражавање и његову активнију партиципацију у комуникацији.

- Позиција и улога наставника и ученика и њихова међусобна комуникација у старој школи, усљед формализма и крутости, који су настали као резултат слијепог држања формалних степена наставе, остала је недовољно развијена, недовољно демократска и хумана. Ученици су били присиљени да механички меморишу наставно градиво без смисленог разумијевања истог, тако да је комуникација била једносмјерна.

- У „новој школи“ умањује се руководећа улога наставника, у име слободе дјетета, тражи се природније учење, активност ученика, а средиште наставног процеса постаје ученик и ту се отишло у другу крајност, дидактички формализам и педагошки педоцентризам. Комуникација у „новој школи“ слиједи природни ток развоја ученика и да омогући слободан и спонтан развој сваке личности

- Савремена школа уводи иновације у реализацију васпитно-образовног процеса у свим фазама наставе. Она је најбогатија по својој продуктивној синтези и развојем међусобних односа и подизању квалитете наставног процеса на већи ниво. Тој продуктивности придонosi интердисциплинарни приступ проучавању феномена васпитања, што значи да савремена школа тежи да кроз комуникацију у корелацији са другим наукама пронађе најбоља, најквалитетнија рјешења за васпитно-образовне проблеме данашњице.

У докторској дисертацији посебно је сагледана и анализирана комуникација унутар појединих савремених дидактичких теорија. На основу проучавања дидактичких теорија и њеног односа према комуникацији установљено је:

- Клафкијева критичко-конструктивна дидактичка теорија одбацује идеју традиционалне предавачке наставе која се одвија у једносмјерном односу и једносмјерној недемократској комуникацији наставника према ученику и пасивном односу ученика према настави, наставним садржајима и наставнику. Она наставу схвата као комуникацијски интеракцијски процес у оквиру којег ученици активно, заједнички и равноправно учествују у планирању, избору и реализацији наставних активности у једној демократској комуникацији и интеракцији уз испољавање међусобне толеранције, поштовања, критике и самокритике, солидарности и сл.

- Хајманов модел не предвиђа демократски и отворену комуникацију јер ученик, по овом моделу само извршава одлуке које је наставник самостално донио. Он тек имплицира самоуправљачку позицију ученика и наставника као предуслов, принцип и начелан захтјев, али оне нису експлицитне међу подручјима одлучивања нити у оквиру Хајмановог модела структурализма.

- Процес поучавања у Шулцовој теорији врши се методом разговора у којој доминира двосмјерна демократска комуникација између учесника и носилаца, наставног процеса тј. ученика и наставника. У оваквом процесу поучавања увијек има разговора, дискусије, међусобног увјеравања и договарања, а ученик и

наставник у процесу поучавања и учења заједно учествују, понекад са различитих, а понекад са истих позиција и улога.

- Модел и теорија курикулума Кристине Мелер снажно је утицала на традиционалну дидактику у области планирања наставе и учења. Сви учесници наставног процеса (ученици, наставници и родитељи) активно су укључени у реализацију васпитно образовног процеса и заједнички на демократски начин комуницирају

- Критичко-комуникативна теорија Рајнера Винкела представља школско поучавање и учење као комуникацијски процес који има за циљ да критички анализира постојећу стварност и претвара је у захтјевније могућности. Ова теорија је системски провјерљива и корисна анализа за планирање поучавања и учења. Претендује да буде системска, структурална и провјерљива у условима демократизације и хуманизације комуникацијских процеса у свим сферама васпитно-образовног рада.

- У оквиру кибернетичко-информацијске теорије, настава и образовање могу се схватити као управљани системи при чему настава, учење и образовање подлијежу свим закономјерностима система. Процес образовања је у основи процес вођења ученика те постизање одређеног циља учења те самим тим комуникација је више усмјерена на садржај него на међусобне односе.

- У средишту модела комуникативне или критичко-комуникативне теорије налази се омогућавање комуникације и успостављање коректних односа између ученика и наставника. Дидактика је схваћена као критичка теорија наставне комуникације, а наставни час се схваћа као комуникацијски процес у којем исту улогу имају садржај и однос, ученик-ученик, ученик-наставник. Наставни час је одређен правилима комуникације и комуникацијским дјеловањем (разговор, говорно изражавање, дијалог, питања, интеракција).

У емпиријском дијелу интерпретације резултата истраживања кандидат користио резултатима истраживања добивеним на основу различитих врста инструмената. За потребе овог истраживања користио је скале процјене (за ученике, наставнике, директоре, педагоге) чек листе (за ученике, наставнике и директоре), протокол за посматрање наставе на часу и петминутни тест знања. Скале процјена (за ученике, наставнике, директоре и педагоге) кориштене су да би се испитале процјене испитанике о међусобној комуникацији и стилевима комуницирања. Чек листе у дисертацији кориштене су приликом идентификовања мишљења испитаника о томе шта олакшава, а шта отежава процес комуницирања. Протокол посматрања часа (Фландерсова листа) кориштен је за посматрање наставног процеса, односно начина комуницирање. Тестови знања кориштени су за процјену усвојеног наставног садржаја на часу.

Резултати емпиријског истраживања детаљно су образложени и прикладно приказани у оквиру 90 повезаних дијелова који су подијељени на 9 поглавља у оквиру којих су утврђена нова научна сазнања о комуникацији учесника васпитно-

образовног процеса у наставној пракси (1. Резултати процјене учесника васпитно-образовног процеса о комуникацији у традиционалној и иновативној настави, 2. Анализа вербалне комуникације и интеракције у реализацији наставног процеса, 3. Процјена учесника васпитно-образовног процеса о стилу комуницирања, 4. Процјена ученика и наставника о комуникацији у реализацији ваннаставних активности, 5. Комуникација ученика и педагога, 6. Комуникација ученика са директором школе, 7. Квалитет комуникације директора и наставника, 8. Процјене ученика и наставника о подучавању вјештина комуникације у наставним и ваннаставним активностима, 9. Вјештине и поступци у комуницирању који олакшавају или отежавају међусобну комуникацију).

- У дисертацији се наводи да је велики број испитаника исказао изузетно позитивно мишљење о демократској комуникацији, без обзира да ли се ради о традиционалној настави или иновативним системима. Сви испитаници обухваћени истраживањем: ученици, наставници и директори школа, изнијели су свој негативан став према присуству аутократске комуникације. Изненађујуће је веће присуство од очекиваног демократске комуникације у свим врстама наставе. Ова комуникација је заузела значајно присуство у реализацији наставе по иновативним системима (доминантно присуство), али и у реализацији наставе на традиционалан начин. кандидат наводи да већ можемо говорити о новој варијанти традиционалне наставе која је задржала свој теоријске поставке традиционализма, али је изузетно унапредовала са аспекта комуникација. Наставници користе варијанте традиционалне наставе (предавачка настава...) али имају пуно већу демократичност у комуникацији, у односу на комуникацију која је била заступљена у класичној традиционалној настави. Резултате које је кандидат добио, анализирајући први дио задатка, упућују на закључак да постоји статистички значајна разлика у процјенама ученика и наставника о доминирајућој комуникацији у реализацији традиционалне и иновативне наставе. На основу индикативних истраживачких показатеља одбачена је прва посебна хипотеза која је гласила: „Претпостављамо да не постоји статистички значајне разлике у процјенама између испитаника (ученика и наставника, наставника и директора), да у савременим иновативним наставним системима доминира демократска комуникација у односу на традиционалну наставу у којој доминира аутократска комуникација.“

- Систематским непосредним посматрањем наставног процеса установљено је да се највећи дио интеракције у наставном процесу остварује вербалном комуникацијом ученика и наставника, али наставник има различите улоге у односу на ученика. Он током комуникације остварује образовну, васпитну, социјалну и мотивацијску улогу тако да се појам интеракције схвати шире, у односу на појам комуникације. У дисертацији су посебно наглашени доста уједначени резултати директног и индиректног наставничког говора. Иако је проценат директног утицаја наставника већи (39,31 %) у односу на индиректни утицај (25,06 %), највећи дио тог процента се односи на излагање наставног градива, а најмањи дио на критиковање ученика. Из добивених резултата видљиво је да у предметима гдје је веће присуство вербалне активности ученика (босански језик, информатика и вјеронаука) оцјена на петоминутном тесту знања је већа, док је у предметима гдје

је мања присутност вербалне активности ученика (хемија, биологија, историја, географија) оцјена на петоминутном тесту знања нешто мања. Оно што кандидат није могао потврдити јесте да је у току вербалне активности наставника доминирајући индиректни утицај наставника и да је он повезан са позитивним резултатима успјеха. У току реализацији наставе највише доминира излагање наставника (22,50 % наставног часа), али је удио учениковог одговара на питање (17,47 %) у извјесној мјери повећан у односу на претходна истраживања, а још је већи удио самоиницијативног говора ученика (12,13 %), у односу на претходна истраживања. На основу истраживачких показатеља углавном је потврђа друга посебна хипотеза која је гласила „Претпостављамо да у настави основних и средњих школа доминира вербална активност наставника, гдје очекујемо да је њен демократски, ненасилни и индиректни утицај повезан са позитивним резултатима успјеха ученика“.

- У дисертацији се наводи да је на основу добивених резултата за успјешност комуницирања потребно остварити услове, не само што се тиче садржаја рада већ и што се тиче стила комуницирања. Наставник који асертивно комуницира са ученицима труди се да све примјети, разговара са ученицима, савјетује их и охрабри и може се сматрати успјешним наставником. Његов рад је успјешан, комуникација је педагошки стимулативна, а све то ствара квалитетну интеракцију између њега и ученика и доприноси квалитетној реализацији наставног процеса. Наставник у којег доминира ауторитарни стил комуницирања од ученика тражи послушност и покорност да би имао повратну информацију о моћи свог ауторитета. Он стимулише инстинкт потчињавања, а не слободну и демократску комуникацију ученика. Субмисиван стил комуницирања наставника карактеристичан је по препуштању одлуке и иницијативе ученицима. Ови наставници најчешће индолентно посматрају активност на часу и интеракција са ученицима је сведена на минимум. Анализирајући резултате истраживања видљиво је су процјене ученика и наставника различите што је био разлог да се углавном одбаци трећа посебна хипотеза која је гласила: „Претпостављамо да не постоји статистички значајна разлика у процјени наставника и ученика о доминацији асертивног стила комуницирања наставника у реализацији наставних садржаја“.

- Емпиријским истраживањем комуникације у реализацији ваннаставних активности у дисертацији посебна пажња посвећена је демократској, ненасилној, партнерској и педагошко стимулативној комуникацији. Резултатима истраживања у реализацији ваннаставних активности утврђена је доминација демократске, ненасилне, партнерске и педагошки стимулативне комуникације. Међутим, уочена је разлика у процјени ученика и наставника. Наставници су се показали доста субјективнијим, без критичког односа спрема себе, за разлику од ученика који су били доста објективнији. У реализацији ваннаставних активности ученици постају активнији, слободнији, равноправнији и одговорнији учесници, развија се стваралачко мишљење, а иницијатива ученика више долази до изражаја. Статистичким поступком Хи-квадрат теста утврђена је разлика у процјенама испитаника што је утицало да се одбаци четврта посебна хипотезу која је гласила “Претпостављамо да не постоје статистички значајне разлике у процјенама међу ученицима и наставницима основних и средњих школа да је у реализацији

ванаставних активности претежно доминантна демократска, ненасилна, партнерски и педагошки стимулативна комуникација између ученика и наставника“.

- На основу резултата истраживања установљено је да је у раду школског педагога доминирајућа демократска комуникација. Педагог кроз савјетодавни рад настоји да у непосредној комуникацији уважава личност ученика и његове посебности. Иако не у великој мјери, посредна комуникација путем медија заузела је своје мјесто у раду педагога. Ученици су у великом проценту позитивно оцијенили комуникацију и рад педагога који кроз ненасилну комуникацију са ученицима савјетодавно раде и реализују различите врсте активности. Кандидат је у дисертацији дошао до сазнања да су педагози, уз наставнике, носиоци васпитно-образовног процеса у школама и спона између жеља и потреба ученика и наставника. На основу свега изложеног прихваћена је пета посебну хипотезу која је гласила „Претпостављамо да на релацији ученици-педагог школе доминира непосредна, демократска и ненасилна комуникација“.

- Према процјенама испитаника (ученика и директора) у њиховим комуникацијским односима влада демократска, непосредна и ненасилна комуникације. Вриједности χ^2 теста које су израчунате су биле изузетно мале што нам указује на уједначеност ставова испитаника. Као и у оквиру претходног задатка потврђена је шеста посебну хипотезу која је гласила „Претпостављамо да на релацији ученици-директор школе доминира непосредна, демократска и ненасилна комуникација“.

- У дисертацији се наводи да су испитаници (наставници и директори основних школа) процјењивали квалитет међусобне комуникације. С тим у вези креирана је идентична скалу за наставнике и директоре која је обухватила испитивање ставове о квалитети процеса комуницирања, комуникације директора са наставницима, његових комуникацијских компетенција и степена задовољства комуницирање. Добивени подаци и израчуната вриједност χ^2 теста потврдили су седму посебну хипотезу која је гласила „Претпостављамо да нема статистички значајне разлике у процјени наставника и директора у основним и средњим школама о квалитети међусобне комуникације“. Испитаници су процијенили да у школама доминира квалитетна међусобна комуникација између директора и наставника у свим фазама васпитно-образовног процеса. Резултати истраживања су показали да комуникацијски систем школе има велик утјецај на укупан успјех васпитно-образовне институције зато је отворена и квалитетна комуникација директора са наставницима важна како би се одржао једнак ниво мотивације и продуктивности.

- Утврђено је да су добре комуникацијске вјештине изузетно важне и битне, како за наставу тако и за ваннаставне активностима. Иако се још системски не посвећује довољна пажња вјежбама комуницирања у настави и ваннаставним активностима, урађени су велики искораци ка томе. Подучавање ученика комуникацијским вјештинама присутно је у реализацији наставе и ваннаставних активности, али се процјене наставника и ученика разликују, на основу израчунатих вриједности Хи квадрат теста што наводи на закључак да је одбачена

осма посебна хипотезу која је гласила „Претпостављамо да не постоје статистички значајне разлике у процјенама међу ученицима и наставницима о подучавању вјештина комуникације у наставним и ваннаставним активностима“.

- Овим емпиријским истраживањем утврђено је да испитаници (ученици, наставници и директори школа) имају врло уједначене ставове о вјештинама и поступцима који олакшавају, односно отежавају процес комуникације. Резултати процјена овог истраживања показали су да су директори школа врло добро упознати са вјештинама које отежавају процес међусобног комуницирања те да према истим имају негативан став. Након извршене детаљне анализе и статистичке обраде података, на основу вриједности χ^2 теста у дисертацији се наводи да је потврђена девета посебна хипотезу која је гласила “Претпостављамо да не постоје статистички значајне разлике у процјенама међу учесницима васпитно-образовног процеса о поступцима који олакшавају и о поступцима који отежавају комуникацију“.

Сагледавање комуникације учесника васпитно-образовног процеса од првих облика васпитно-образовног процеса до данас подразумијевало је да кандидат пронађе, селектује и проучи велика научна и педагошко-дидактичка остварења (дјела педагошких класика и савременика) у којима су садржани ставови и мишљења о међусобној комуникацији. Овим истраживањем испитана је и анализирана улога и начин комуницирања у васпитно-образовном процесу у различитим временским епохама, традиционалним и савременим наставним системима, дидактичким теоријама и савременој наставној пракси. У емпиријском истраживању кандидат је обухватио главне актере реализације васпитно-образовног процеса (ученике, наставнике, директоре и педагоге) који су, свако из свог угла, дали врло интересантне податке и гледишта о комуникацији у данашњим школама. Сагледавање и компарација теоријско-емпиријских оквира омогући су да се научно сагледа комуникација учесника васпитно-образовног процеса кроз различите временске епохе, испита и анализира комуникација између ученика и наставника у наставном процесу, идентификују основна обиљежја комуникације у настави и ваннаставним активностима, сагледа комуникација учесника васпитно-образовног процеса у оквиру савремених наставних система и теорија, проуче стилови комуницирања, установе процјене ученика, наставника и директора о међусобној комуникацији, те проуче ставови испитаника о поступцима који олакшавају или отежавају процес комуникације.

Статистичка анализа добијених резултата пружила је кандидату обимну грађу која му је послужила за анализу процјена и мишљења ученика, наставника, директора и педагога са основним претпоставкама, хипотетичким ставом и очекиваним кретањима истраживане појаве.

На основу резултата емпиријског истраживања, њихове анализе, синтезе и углавном је потврђена главна хипотезу која је гласила: „Претпостављамо да нема статистички значајне разлике у процјени учесника васпитно-образовног процеса, да комуникација у наставној пракси није у довољној мјери демократска, отворена, ненасилна те да постоји потреба и могућност стручног оспособљавања учесника за

партнерску, ненасилну и респонсбилну комуникацију са позитивним васпитно образовним ефектима“ .

У докторској дисертацији дати су приједлози за унапређење квалитета комуникација између учесника васпитно-образовног процеса:

- Развити стратегију за побољшање квалитета комуникације на свим нивоима и свим сегментима васпитно-образовног процеса;
- Креирати нове програме и побољшане моделе стручног усавршавања наставника и сарадника с јасно дефинисаним циљевима темељеним на комуникацијским компетенцијама, уважавајући претходно стечено знање и вјештине, искуство и склоности запосленика;
- Фокусирати се на вјештине ненасилног и педагошки стимулативног комуницирања у настави и ваннаставним активностима у основној и средњој школи;
- У свјетлу појаве савремених информацијских технологија потребно је на што ефикаснијем нивоу користити потенцијале савремених облика непосредног комуницирања. Системски развијати дигиталне компетенције наставника, педагога и директора да би се лакше укључивали у програме е-учења и е-комуникације;
- У сарадњи с високошколским институцијама осмислити програме стручног усавршавања директора којима ће се оспособљавати за развијање квалитетних комуникацијских компетенција;

Може се запазити да докторска дисертација садржи систематизована интердисциплинаријска научна сазнања о комуникацији учесника васпитно-образовног процеса, те да су прегледно приказани, коректно интерпретирани и успјешно генерализовани резултати емпиријског истраживања.

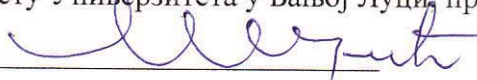
5. Закључак и приједлог

Докторска дисертација мр Семира Шејтанића под насловом „*Комуникација учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси*“ садржи успјешно одобрена, конструктивно-критички анализирана, систематизована и синтетизована кључна интердисциплинарно утемељена теоријска и научна сазнања о комуникација учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси. На тим основама конципиран је, операционализован и проведен тематски прикладан и оригиналан методолошки приступ емпиријском истраживању комуникације учесника васпитно-образовног процеса у дидактичким теоријама и наставној пракси у основним и средњим школама са подручја Херцеговачко-неретванског кантона. Резултати емпиријског истраживања коректно и увјерљиво су интерпретирани и генерализовани, те су научно поуздана упоришта систематско-развојних педагошких активности и изворишта отворених питања за даље научно-истраживачке пројекте.

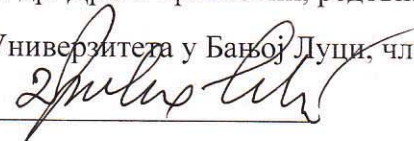
Докторска дисертација испуњава све Законом предвиђене критерије за овај ниво научног доприноса, па имамо част и задовољство да предложимо Наставно-научном вијећу да прихвати Извјештај и да одобри његову јавну одбрану.

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

1. проф. др. Миле Илић, редовни професор на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, предсједник

2. проф. др. Драго Бранковић, редовни професор на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци, члан

3. проф. др. Бранка Ковачевић, ванредни професор на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, члан

